

CARTE, AUTOR ȘI MODEL UMAN ÎN PREDOSLOVIILE VECHI ROMÂNEȘTI

Laura Lazăr Zăvăleanu*

1. „Izvor de viață în veaci nescăzut și nesăvârșit...” Premise, motivație, finalitate

Există în predosloviile românești vechi o secvență compozițională ce apare de câteva ori, încercând să surprindă febra căutării unor cărțurari în măsură să dea la iveală cartea de care este nevoie într-un anumit moment. Imaginea construită pare să semene, de fiecare dată, cu aceea regăsită în basmele ori legendele populare (vezi *Mănăstirea Argeșului*, spre exemplu) sau în cărțile populare de tipul Alexandriei, unde împăratul dă sfără în țară pentru a se găsi viteazul, vraciul sau cărturarul în măsură să poată soluționa criza amenințând regatul său.

Motivul eroului salvator apare, cu structură similară, și în contextul deloc fabulos al Țărilor Române aflate în criză culturală identificată, și a cărei soluție nu va mai fi nașterea miraculoasă a moștenitorului sau uciderea zmeului, ci oferta sapiențială – *cartea/ scrierea*, precum în splendidul fragment din predoslovie la *Carte românească de învățătură*, 1646, purtând titlul *Toți ceia ce sânt creștini pravoslavnic, cine va ceti ca să înțeleagă, si* semnată Evstratie biv Logofet. Cităm întregul paragraf ce descrie „osârdia” căutărilor Domnitorului Vasile Lupu – domn înțelept, bun observator, conștient de necesitatea absolută a *învățăturii* în țara sa –, tocmai pentru că este reprezentativ nu doar pentru realitățile și mentalitatea vremii, dar și pentru pentru o atitudine mereu regăsită în spațiul Țărilor Române – aceea a *mecenatului cultural*: „Drept aceaia și al nostru prea luminat întru creștinătate și drept întru credință Ioan Vasilie voevoda, domnul și biruitoriul țării Moldovei, urmând urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și împuținarea izvoarălor svintelor scripturi și altor învățături și cunoscând nevoia ce va veni și scăderea asupra oamenilor, ce vor fi lăcuiori în țara Moldovei, fiind fără învățătură, vor fi de pururea însătași și lipsiți ca și cum are fi într-un loc secetos fără de apă, și mai vârtos vădzând nedreptățile și asuprealele mișeilor carele fac cei neînvățați și neînțelegători, diregătorii și giudeațele de pre la toate scaunele Moldovei, drept aceaia cu multă osârdie s-au nevoit măriiia sa de-au cercat pre multe țări, până l-au îndireptat Dumnedzău de-au găsit oameni ca aceia, dascăli și filosofî, de-au scos den cărți elinești și lătinești toate tocmealele ceale bune și giudeațele celor

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

buni creștini și svinți împărați, carile ca o lumină luminează și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neînvățați ca să cunoască strâmbătatea tuturor și să giudece pre dreptate: carele să cheamă acmu Pravilele împărătești. Acestea înțelepciuni și aceste învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului românesc, ca să ne fie noo de pururea izvor de viația în veaci nescădzut și nesvârșit”¹.

Dincolo de frumusețea imaginilor construite, probabil inconștient, în oglindă, prin activarea unui fond ancestral latent², rămân semnificative, pe de o parte, această trăire a realității imediate după ritmurile și modelele fabulosului exemplar și unic (susținut și de insertul de tip *narratio* din structura discursului retoric al predosloviei), pe de alta, permeabilitatea unor medii ce se alimentează reciproc: cultura populară și cultura cultă, fantasticul și istoria trăită zi de zi, în desfășurarea ei.

Am focalizat acest motiv pentru că, în spațiul culturii și literaturii române vechi ideea *scrierii ca salvare* (de uitare, de păcat, ba chiar de moarte) este regăsită, sub diferite ipostaze, în majoritatea textelor prefațiale. În predoslovie la *Evanghelie învățătoare*, de la Mănăstirea Dealu, din 1644, Meletie Macedoneanul îi conferă – în forma ei exemplară, a *Scripturilor*, valoare ontologică, de redempțiune, de recuperarea a darului perfecțiunii inițiale pierdute prin păcatul originar, și a vieții veșnice: „ca să putem ajunge întra-acé destoinicie dentăiu care o au avut omul acel dentăiu în raiu până nu căzuse, și pentru acéia au socotit Dumnezeu acest al doelé ajutoriul al scripturilor însi aflat, și se a dat noao”³. Ea este darul divin⁴ care, în aceeași *Carte românească de învățătură*, Iași, 1646, provocând la efort de cercetare și descoperire a sensului Sfințelor Scripturi pe acei ce „s-au cumpătat de-au cercat până s-au spodobit de-au găsit izvorul vieții cel nescădzut”, focalizează, prin metafora *scrierii-moșie* transmisă urmașilor, ideea fundamentală a legatului sapiențial ca formă absolută de moștenire, pentru că ea oferă acces nu numai la bunăstarea materială, ci la însăși sursa vieții eterne.

Se configurează, astfel, în mod ideal, un univers unde *învățătura*, categorie gnoseologică și ontologică deopotrivă, este o nevoie vitală, *sine qua non* – „pentru că cum nu poate nime a lăcui în ceastă lume fără de apă, așa nu poate fi nice fără învățătură”⁵ –, fără de care existența umană – „cinsti[ă] și cu dregătoria [...] cuvântului”⁶ –, ar decădea din propria-i condiție de superioritate intelectuală și morală.

¹ *Carte românească de învățătură*, 1646, ediție critică de Andrei Rădulescu & Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, București, Editura Academiei RPR, 1961, p.37–38.

² Într-o cheie de lectură unde, în același spațiu cultural, funcționează elemente din imaginarul comun, alegoria locuitorilor Moldovei, care, fără învățătură, vor fi „de pururea însătați și lipsiți ca și cum are fi într-un loc secetos fără de apă” amintește secvențele din basmele populare descriind hotarul pustiit și ars de secetă al Scorpiei, ori Ghionoaiei (în *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, personaje pedepsite tocmai pentru ca n-au ascultat învățăturile părinților) prin care trebuie să treacă protagonistul plecat, întotdeauna, într-o călătorie de inițiere.

³ În BRV I, p. 144–147.

⁴ În *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, metafora *cărții-dar* apare și cu sens invers, de danie binecuvântată, întoarsă, prin celălalt, către Dumnezeu: „pomană neuitată în veaci”.

⁵ *Carte românească de învățătură*, 1646, ed.cit. p. 37.

⁶ Predoslovie Mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei la *Mystirio*, Târgoviște, 1651, în BRV I, p. 178–183.

Cum și prefața lui Șerban Cantacuzino la *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, București, 1680 o mărturisește, așezând *Tablele Legii* și *Noul Testament* între cele dintâi „multe și bogate mijloace [...] pentru spășnie”⁷ prin care se arată dragostea divină, creștinismul, prin excelență o religie și o civilizație a scrisului, concepe scrierea ca formă supremă de Cunoaștere a lui Dumnezeu și de comunicare cu El. Predosloviile vechilor texte religioase românești asumă ideea și o transformă în motivație esențială a tipăririi cărților într-un spațiu unde ivirea lor în lumină echivalează, de multe ori, cu o profesiune de credință religioasă, identitară și culturală deopotrivă, prefigurând, în același timp, un ideal de *modus vivendi* în configurare.

Pornind de aici, studiul meu vrea să deceleze semne ale importanței cărții nu numai ca formă de intercesorat om–Dumnezeu, dar și ca mijloc fundamental de educare și edificare culturală și intelectuală a celor de același neam și credință. Pentru că, sintetizând realitatea complexă a unei întregi societăți, predosloviile devin adevărate agore simbolice de unde cărturarii vremii ambiționează să modeleze mințile și spiritele în domenii tot mai vaste, cel mai adesea cu sentimentul și conștiința necesității și importanței propriului act de pionierat, ca și al nevoii de explicitare, de inițiere și învățare a norodului.

Ele schițează contururile unui univers *biblocentric* (în sens etimologic), dacă putem spune astfel, unde înseși modelele umane se definesc în funcție de raporturile cu cartea ale protagoniștilor, iubitori ori ctitori de carte, în ipostaze diferite, de la simplul cititor la autor, traducător, diortositor, protector sau finanțator.

Astfel, comentariile vor fi organizate pe trei paliere, vizând să distingă în textele predosloviilor: 1. *Metafore ale cărții și modele auctoriale* implicate, alături de *metafore ale lecturii* construind un *model ideal al cititorului*; 2. *Imagini ale scriitorului-cărturar*. La care se adăuga, pentru precizie, și o a treia ofertă de exemplaritate umană în raporturile cu cartea – *mecenatul*.

2. „Oglindă văzătoare pre Dumnezeu lumină nestinsă a strălucirii de minte...”

Metafore carte/ scriitor, lectură/cititor

Scrise după regulile retoricii antice, unde un text, pentru a fi receptat, trebuie să respecte triada ciceroniană și quintiliană deopotrivă – *delectare, persuadere, docere*, predosloviile nu uită *imperativul estetic*, condiție a atragerii cititorului între paginile cărții.

Din această perspectivă, *metaforele cărții* devin emblematici *ambrei* retorică în măsură să influențeze decisiv demersul de receptare, scriitorii concepând *opera însăși ca pe un spațio-timp simbolic* ce-i conține și le determină scriitura.

Cartea – *grădina a desfătării* (la Antim Ivireanul, într-una dintre dedicațiile sale, susținută și de metafora tiparului – „râu de aur”⁸, în debutul *Florii darurilor*, cu varianta

⁷ *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, București, 1680, în BRV I, p.246.

⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 411–412.

„dumbravei foarte mari de flori”⁹, în *Discursurile* lui Miron Costin¹⁰ și, mai ales, *Cartea de închinăciune a Divanului*), îl plasează astfel pe scriitor în ipostaza de *grădinar*, într-un timp al *semănatului*, *culesului*¹¹ și *selecției*, similare cu etapele creației¹².

Alături, *metafora istoriei-comoară*¹³ ce activează un spațiu al căutării – proba labirintului – și o *vreme a scoaterii din ascundere*, a descoperirii adevărului, unde scriitorul parcurge, succesiv, traseul *neofitului* tatonând limitele realității pe care vrea să o descifrez, și, apoi, după înțelegerea reperelor ei, pe cel al *inițiatului*.

În strânsă legătură se configurează, din această perspectivă, alegoria *cărții-călătorie*: cronicarul, în ipostaza sa de *homo viator*, deplasându-se în timp și inițiindu-l pe cititor¹⁴ pe *drumul lecturii*, într-un demers moderat, realizat cu discernământ și măsură, astfel încât „cele ce să cad *creдинții* istoricești *hotare* [s.m.]¹⁵ să nu fie depășite. În relație cu locul comun al *creдинței* – fie ea în spațiul hotărnicit al istoriei, în Dumnezeu sau în puterea scrisului – *cartea-candelă* propune un alt topos, sacru, al *luminii* străjuind gândul *învățaturii*¹⁶ și un timp al arderii, al combustiei spirituale consacrate atingerii finalității cunoașterii de sine și de Dumnezeu, unde modelele umane întruchipate de scriitor ar fi, în termenii lui Balthasar Gracián, cel al *discernătorului*, dublat de al *cuminecătorului*¹⁷.

Opera ca răgaz simbolic al *ospățului sapiențial* și spațiu metaforic al *mesei înțelepciunii*, dublată de imaginea semnificativă a *oglinzii* (deschizând, de data aceasta, spre necesitatea orânduirii *spațiului interior* și a duratei vieții¹⁸) conturează un alt model uman: scriitorul *ca înțelept al cetății*, chemînd la banchetul reflexivității și al introspecției.

Tot în raport cu valorile cetății și rolul eruditului în ea, alegoria *scrierii-luptă*, “lupta monomahiii” cu uitarea, cu timpul, în „câmpii ritoricai” sau „câmpul istoriilor”, unde scriitorul, cavaler fără teamă, folosește *dragostea de moșie ca scut și armă*¹⁹.

⁹ Pandele Olteanu, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*, studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere și glosar în context comparat Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, p. 35.

¹⁰ M. Costin, *Opere II*, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. 127–131.

¹¹ Nu dezvolt aici simbolistica neotestamentară a *semănatului* și a *culesului*, semnalez numai referința.

¹² Vezi comparațiile implicite prezente în alegoria *Divanului*, p. 109–111.

¹³ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, I, ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva, 1998, p.7.

¹⁴ Imaginea *cărții-călătorie* făcută împreună de cititor și autor apare și la cronicarul francez Geoffroy de Villehardouin, în *Cucerirea Constantinopolului* (Cluj, Editura Limes, 2002, traducere și note de Tatiana Ana Fluieraru, ediție îngrijită și prefațată de Ovidiu Pecican, p. 150).

¹⁵ D. Cantemir, *Hronicul...*, p.8.

¹⁶ Idem, *Divanul*, p.117: „în candila aceștii cărțicele, a darului și a învățaturii ce întru tine ai, lumina a aprinde nu te-ai lenevit”.

¹⁷ Vezi Balthasar Gracián, *Cărțile omului desăvârșit*, [București], Editura Humanitas, 1994.

¹⁸ *Ibidem*, p. 113: „ca în trei luminoase și neprăvuite oglinde, precum a trupului, așe a sufletului stat și podoabă îți, privind, *socotește*, și ceva dintr-acestea lipsă iar grozav văzând, *tocmește* și cum să cade frumos *orânduiește* și împodobește”.

¹⁹ Citatele și parafrazele legate de alegoria *scrierea-luptă* sunt preluate din D. Cantemir, *Hronicul...*, p. 6–7.

O atenție particulară impune în context, prin capacitatea sa de a concentra, sintetiza și dezvolta în același text o mare parte a metaforelor perioadei, predoslovia la *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642, a lui Udriște Năsturel²⁰.

Astfel, metaforei *cărții grădină* îi corespunde, aici, cea a *cărții-floare*: receptarea se face sub semnul esteticului și al senzorialului ca variantă de exploatare a lui drept formă de cunoaștere deplină a lumii, în toate ipostazele ei, într-un fel de împărtășire simbolică, prin intermediul celor cinci simțuri, cu tainele lumii divine. Cartea „floare pré înfrământată și dulce mirositoare adusă den raiul vederei ceriului” provoacă la un exercițiu cognitivo-senzorial unde „măna [...] grabnică îmblătoare”, în concert cu mintea, aducând *cartea-floare* și așezând-o în fața cititorului, oferă prilejul acestui banchet senzorialo-sapiential ce surprinde ritualul apropierei și apropierei cuvântului scris prin concertarea simbolică a *mirosului* – „și mirosiți întru ia mirezma ceriului”, *gustului* – „și cu aceia îndulciți sufletele voastre cu dulciața fără sațiu”, *văzului* „și cu vederia frământății, veselii ochii cei înțelegători”. Lectura, însă, cum era de așteptat, mizează pe o *sublimare a simțurilor, prin receptarea lor prin excelență în cheie spirituală*, ca oferind acces la esență, pentru că *ochii cei înțelegători* au ca miză să „cunoașteți rădăcina bunătății lui, că iaste mult roditoare de înțelgeré sufletesci”.

Într-o frază amplă, unde Udriște Năsturel excelează în construcția de imagini emblematică pentru o întreagă istorie a ideilor perioadei, se adaugă metafora *cărții-strajă neadormită* – „strajî trezvi” – ce susține, protejează și provoacă la introspecție²¹ a cărții „chezaș și poveșitoare” – garant și adjuvant –, ori excepționala comparație a cărții cu „bucin glăsitoriu de Dumnezeu” și dublu atribut de *vestitor* („de oștire cătrî țitoriul de lume”²²) și de *protector de rău* („înfricoșind plăcurele Satanei”). Se anticipează magistral și metafora *cărții-spadă* ce va face carieră la Cantemir. Tot cu rol ocrotitor și purificator – „spatî de amândoa pârțile ascuțitî de tae toatî fără légé și necurăția și hulele ereticilor” –, metafora se remarcă prin cvadrupla funcție pe care o conferă conceptului de *strălucire*: *apărare* și *corectare* („înfricoșazi nu numai pre muîncitori și pre împărații pământești, ce tocma și dracilor”), *iluminare* („luminéza pre carii sânt întru întunérecul neînțelgeriei, și înțelepțește tinerii și întărește întru înțeleș pre bătrâni”), *curățire de păcat* („arde cu focul lucrăriei sale toți mărăcinil iubirei de argint și tot feliul de hrésturi (?) ale păcatului”), *vindecare* („și cu văpaia căldurii sale încălzéște sufletele și inimile céle degerate cătră Dumnezeu”), amintind, dintr-un imaginar creștin atotprezent, sabia de foc a Arhanghelului Mihail.

²⁰ *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642, a lui Udriște Năsturel în BRV I.

²¹ Împreună cu *dreapta socotință, discernământul* – „cu socotinți și cu semuiria sufletesci”, după cum cheamă la lectură Udriște, trezvia implică, în patristică, la introspecție și cântărire de sine. „Trezvia este în principal luare aminte la noi înșine, la cele ce se petrec în interiorul nostru, la gândurile care ne asaltează, este luare aminte la sugestiile care ne vin, la consecințele lecturilor pe care le facem. Ea se manifestă și prin paza minții, în sensul că luarea aminte se face pentru păzirea minții”, notează Arhim. Teofil Părăian într-un text publicat în revista „Epigania”, Cf. <http://www.crestinortodox.ro/sfaturi-duhovnicesti/parintele-teofil-paraian-despre-trezvie-68435.html>.

²² Foarte frumoasă această idee a cărții ce întoarce, în arc reflex, glăsuirea *despre Dumnezeu* în glasuire *despre „oștirea” lui*.

Dincolo de originalitatea imaginilor, trebuie reținută arta nuanței de excepție prin care cărturarul valah, încercând de fiecare dată metafora cu dublă funcție, de sens contrar, concepe cartea ca pe un *farmakon* ce, simultan, vindecă și pedepsește, întărește în credință și veștejește păcatul.

„Derept aciasta rog pre dumnévoastră pentru liubovul priimiți aciasta carte spășitoare de suflet, și cetiți cu dédins cu socotinți, și cu semuiria sufletéscî”, cheamă Năsturel, în final, la lectura discernătoare, empatică și hermeneutică. Pentru că, „izvor înțelesului sufletesc”, ori „*ascunsă vîstierii a toate bunătățile*” unde se pătrunde cu *cheia înțelesului*, „oglindî văzătoare pre Dumnezeu, luminî nestinsî a strălucirii de minte”, cartea se definește ca liant și revelator al lumii divine în spațiul rațiunii umane, unde miza este, într-un sistem de corespondențe complex și mereu activ, cunoașterea de sine ca premisă pentru cunoașterea de Dumnezeu.

Într-o astfel de abordare, nimic mai revelatoriu decât magistrala alegorie a cititorului pornit pe calea căutării sensului – asimilat cu călătorul umblând în lumină ori corabia plutind lin din *Cuvînt înainte cătră cetitor. Cetitorilor cărții aceștia: milă, pace și sănătate de la unul în troiță marele Dumnezeu!*²³.

Ambele imagini rețin ideea călătoriei, a înaintării pe calea căutării sensului – lectura marcată de structurile ei spațio-temporale –, însă detaliile plastice ale cititorului înțelegând ceea ce citește, comparat cu o corabie, surprinde nu numai metafora *lecturii-călătorie*, ci și atributele unei întreprinderi de dezvoltare personală. Pentru că, dacă „ceia ce umblă în întunec și în bezdnă, deacă n-au întinsă înainte calea cea netedă și luminoasă a dăslușirii înțelesului, [...] se închipuiesc celor ce călătoresc pre căi rătăcite și neumbrate și nu se pot nicidecum dăzvoalbe să se îndireptéze”, cei care înțeleg, nu numai că „umblă în lumină”, dar au acces și la un exercițiu de cunoaștere presupunând recuperarea reperelor „căii știute și deslușite” de predecesorii a căror experiență de căutare a transformat spațiul cărții în „loc neted și călduros”, marcat de confortul și sentimentul de securitate indus de ideea de familiaritate cu o tradiție implicită asumată și asimilată. Efortul hermeneutic văzut ca „întinsă înainte calea cea netedă și luminoasă a deslușirii sensului” devine, astfel, parte integrantă din acest proiect de dezvoltare și ameliorare personală (unde protagonistul poate să se „dăzvoalbe să se îndireptéze”), concepută, parcă, după etapele unei inițieri rituale ce ipostaziază momentul simbolic al *catabasei* „în întunec și în bezdnă” ori al călătoriei pe căi „rătăcite și neumbrate” ca moment anticipând trecerea la un nivel ontologic superior. Este nivelul atins în orice *călătorie inițiativă împlinită, văzută aici ca experiență ideală a lecturii* ce dispune de *instrumentele necesare* („vêtrilele întinse”), are o *finalitate bine precizată* („cârma tocmită”), și, de ce nu, un context generos ce stă sub imperiul clarității, configurând, astfel, prin imaginea implicită a cititorului ce

²³ Ms. 4389, f. 1 r.-v., *Biblia de la București*, 1688, în *Monumenta linguae Dacoromanorum, Pars I, Genesis*, ed. de Al. Andriescu, Vasile Arvinte, I. Caproșu, E. Lüder, P. Miron, M. Ujică, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1988, p. 163.

trece prin probele *lecturii-călătorie inițiativă* și ale cunoașterii de sine și ale lumii – ca premise necesare cunoașterii lui Dumnezeu²⁴ – *un model uman ideal*.

3. „...să ne cunoașteți, cum că ne sârguim pentru folosul obștii...”. Autorul

Vom selecta aici, punctual, câteva atitudini autoreferențiale ale predosloviilor configurând noi modele ideale, umane și cărturărești deopotrivă, lăsând citatul să vorbească elocvent, cu impresia schițării fugitive, dar în tușe memorabile, a unor portrete de erudiți în cabinetul lor de lucru, reactualizând, parcă, imaginea Sfântului Ieronim, traducătorul Vulgatei, în meditație asupra scrierilor sale, fie în interiorul cabinetului de studiu, ca în picturile lui Ghirlandaio, Caravaggio sau Rubens, fie, ca la Bellini, Palma il Vecchio și din nou Rubens, într-o altă pânză, într-un spațiu intermediar, deschis spre lume și sintetizând-o simbolic, cum scrierile sfântului și ale cărturarilor români o și realizează, în fapt.

Iată-l, spre exemplu, pe Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei într-un dialog confesiv cu cititorul, reflexiv și autoreferențial, cu interogări de sine și mărturisire a lăsării în nădejdea puterii divine, așa cum se configurează el în prefața la *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652. Înainte de toate, *toposul înmulțirii talentului*, ca reper ce ține de responsabilitatea asumată, vocația descoperirii, a scoaterii în lumină și a facilitării accesului la sens: „Drept acéia și Smerenia Noastră, văzând o comoară ca aciasta ascunsă și ca o grădină încuiată, plină fiind de toate florile darului Duhului Sfânt, ale Purtătorilor și însuflețitorilor de Dumnezeu Părinți Sfinți și ai Lumii dascalii și luminători, carii au împlut toată lumă de dulce blagovonie a Duhului, gândii zicând: ce folos iaste de amândoaî să sté încuiate? Cum zice Scriptura. Mai vărtos, aducându-mi aminte de cuvântul stăpânului meu Hristos pentru sluga cé viclenî ce ascunse talentul în pământ, ziș: să dau și eu ceva Domnulul meu deîn câte mi-au dat, ca să nu mă arăt să zic că voesc numai folosul binelui meu. Ce voiui cu toată inema ca cerbul la izvoarele apelor să-m pui toată nădejde pre Maica Cuvântului Fiiului lu Dumnezeu”.

În *Târnosanie*, Târgoviște, 1652, același Mitropolit Ștefan, într-o mărturisire de vocație și profesiune de credință, prin asumare a originii și integrare în istoria neamului, cu evidențierea a efortului propriu și detaliu de ritm al trăirii și al lucrului la tipărirea cărții: „Nice odată nu mi-ar fi voia să lipsesc cu toată inema și sufletul (o prea sfinților și cinstiților miei frați și tocma slujitori) să privăz cătu mi-e putearea cu lucrul, la toate la cealea ce sânt de treabă și de folos, cinstitului și sfântului nostru neam Creștinesc (de în carele mă trag și eu), ca să se cunoască adevărat de toți userdia și căldura carea amu cătră sfânta a noastră maică Besearică, cum după altele am făcut și cu aciastă Târnosanie, de o am tipărit ca-n degrabă,

²⁴ Conform celor trei tipuri de pace din finalul *Cărții a doua a Divanului* propunând concilierea trupului cu sufletul ca singură cale desăvârșită de așezare în lume și de dobândire a vieții veșnice, *pacea cu sine* și *pacea cu celălalt* sunt condiții *sine qua non* ale *păcii cu Dumnezeu*.

care e foarte de treabă Neamului nostru Țării rumânești, nefiindu-le pre limbă să poată înțelege”. Alături, imaginea de final optimistă, cu focalizare a propriei implicări, pe care textul, spune mitropolitul, o permite receptată în deplina ei intensitate afectuoasă – „priimiți, rog, buna mea userdie, cum, de va vrea Dumnezeu, o veți cunoaște tocmai caldă în toate zilele” și o augmentează prin promisiunea și de alte „adăogiri” cu „dragostea descoperirii învățaturii de folosul țării și a sufletelor voastre tuturor”.

Interesante în mod particular predosloviile domnilor sau înalților prelați: Șerban Cantacuzino din prefața la *Apostolul*, București, 1683, schimbă ordinea „etapelor” definirii de sine, dar construiește aceeași perspectivă dublă, începând cu legitimarea de autoritate absolută – „de la Dumnezeu dându-ni-să Domnia”, dublată și cu recuperarea originilor imperiale, pe care, focalizând credința și „facerea de bine” a antecesorilor săi, o convertește în smerită datorie de a urma acelora ce „multă nevoie au arătat spre ceale besericești” (regăsim aici tușele unui autoportret implicit).

În predoslovia la *Psaltire*, Buzău, 1701, Teodosie, Mitropolitul Ungrovlahiei, deși exploatează magistral toposul modestiei pe întreg parcursul textului, prin micșorare a propriei persoane și minimalizare a efortului său – „puțina și mica mea ostenală”, păstrează în subtext ceva din superioritatea implicită a autorității religioase, care, în introducerea la *Învățătură preoților pe scurt de șapte taine*, Buzău, 1702 se relevă din chiar incipitul direct, autoritar – invocarea lui Iisus ca Arhieru al Arhierelor pentru a impune, implicit, ierarhia arhierescă, unde el însuși se impune drept conducător al celei lumești, a Țării Românești. Chiar dacă, prin locul comun al modestiei, definirea de sine apare sub semnul consacratei sintagme „smerenia noastră”, așezarea în paralel a dublei referințe a urării – „Iisus și smerenia noastră” – impune, deja, autoritatea, legitimând-o prin apel la o referință imuabilă, absolută. Remarcabilă această foarte fermă luare de poziție și pentru că ea întărește, succint, dar sigur și fără a lăsa loc de contestare, de polemică ori interogare, însuși rolul cărții ce consacră datoria preoților, dar și rolul arhierelui lumesc: *să învețe, să îndrepte, să întărească, să corecteze (să dezvețe, să dezrădăcineze)*. La acest nivel, postulează mitropolitul, lucrurile nu sunt interpretabile, și nici nu există libertăți sau potențiale compromisuri: „De care lucru și poruncă ca aciasta dăm: Ca cealea ce să vor vedea într-insele a fi dreapte și adevărate, să să ție cu toată paza; iară ceale protivnice și carele să fac fără-de-cale, să se lase, și să se leapede” (evident imperativul poruncii, fie și nesușținut prin punctuație).

La Ioan Zoba din Vinț, în *Prédoslovie Cătră măriia sa craiul Ardealului... la Sicriul de aur*, Sas-Sebeș, 1683, sunt, cu siguranță, mai multe elemente ce pot fi circumscrise autoreprezentării. Mai întâi, ofranda primei cărți – „aceasta iaste pârga dintâi a tipografiei noastre” – imagine regăsită, în diferite variante în predosloviile românești, de fiecare dată purtând cu ele o încărcătură estetică particulară, pentru că relaționează emoția primei reușite tipografice ori cărturărești cu ideea de *rod dăruit*. Mai mult, importanța acordată începutului, întemeierii oricărei întreprinderi ce așază totul sub semnul unui proiect de viitor în desfășurare, într-un timp al facerii ca semn aducător de bine și de continuitate.

Apoi, evaluarea de sine și de așteptări – „Iară acum nu ce am voit, ce numai ce am putut am închinat măriei tale” – și inteligentă așezare prospectivă sub protecția scaunului crăiesc, susținută strategic (sau, mai degrabă, camuflată strategic) într-o profesiune de credință presupunând continuarea activității tipografice: „De acum, de ne va agiuta Dumnezeu, fiind milostivul Dumnezeu pre măria ta în pace și în sănătate, supt aripile măriei tale de alte prilejuri încă vom da rod tipografiei noastre”, așa cum, în prefața la *Cărare pe scurt*, Bălgrad, 1685, urarea adresată sieși, pare întoarsă, în fapt, prin accentul schimbat cu abilitate, pe binele slujirii domnitorului: „Dumnezeu noao încă să ne dia puteare, cum cu smerenie și cu mare plecăciune să putem sluji Măriei tale până în sfârșitul vieții noastre, Amin”.

O particularitate în plus, în faptul că Zoba îi asociază urării, dedicației și semnăturii pe „toți protopopii și cu tot săborul rumânilor din Ardeal” în *Sicriul...* și notează că, prin *Cărare pe scurt*, se închină el și întregul Sobor Domnului Mihai Apafi. Interesantă această poziție a preotului din Vinț care se erijează în reprezentant al celorlalți ierarhi, implicit: era îndreptățit să facă asta? Este/ se simte recunoscut ca purtător de cuvânt al celorlalți? Rămâne încă de cercetat.

Făcută întotdeauna prin raportare la Celălalt, că este el referința divină, ori aproapele, în diferitele sale ipostaze – domnitor, arhieru, ori cititor simplu, *oferta de sine* asumă explicit această neputință a împlinirii individuale: „nimic nu fac singur”, „că în mine niciun lucru vreadnic de cinste nu știu”, mărturisește Damaschin, Episcopul Buzăului, în prefața deschizând *Apostolul* din 1704. De aceea, textul său se transformă, pentru a celebra reușita scoaterii în lumină a cărții, într-o smerită apologie a mulțumirii ca sinteză a tuturor virtuților: bunătate, milă, purtare de grijă, facere de bine etc. A da mulțumire, sugerează prelatul, este echivalent cu aducere de jertfă și de aceea predoslovia și cartea deodată cu ea, devin și ele, implicit, o cale de închinare a jertfei. Asemenea fericitului Pavel, care „întru toate poslaniile sale și mai ales la începuturi dă mulțemită lui Dumnezeu de toate” (model perfect pentru predoslovia ce marchează începutul cărții), autorul se portretează în acest chip al celui ce aduce slavă și oferă cartea ca mulțumire pentru binefacere, cu bucurie și asumare ce vorbesc, implicit, de pasiune, el fiind „iubitul de ostenele”, precum Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei se definea la finalul cărții tipărite și prefațate, adăpostindu-se exemplar în lucrul împlinit (*Triod*, Buzău, 1700).

Imaginea nu este departe de aceea prin care se identificase Radu Greceanu în dedicația către Brâncoveanu din *Pravoslavnică Mărturisire*, Buzău, 1691, ca „mult de bine-vă voitoriu și gata a sluji”: cât de frumoasă definire de sine în fața celui alt, cititorul contemporan, dar și posteritatea recuperând cu emoție reperatele unei lumi exemplare unde cel ce scrie este „mult de bine voitoriu” și pregătit să-l slujească pe cel pentru care scrie într-un ideal text de tip filoxenic, fiind gata, asemenea lui Avraam, să-l ospeteze și să-l odihnească spiritual pe cel găzduit întru paginile cărții sale, cu posibilitatea ca, fără să știe, așa să-i primească, precum într-un alt timp patriarhul biblic, pe îngeri, și să ajungă și el la „limana vieții de veaci”.

În fapt, topoi retoric ai modestiei ori invocând nevrednicia și neajungerea mijloacelor pentru a slăvi îndeajuns măreția subiectului, ca în *Cuvântu innaintea cărții aceștia către Preasfințitul Mitropolit – t. 45, f. 1 r.–v* al *Bibliei de la*

București, ori în prefața la *Cuvânt la mântuitoarea patimă a Domnului*, Râmnic, 1707, a lui Gheorghe Maiota („foarte neiscusit și slab la cuvânt”), sunt, pe de-o parte, strategii de îmbunare a cititorului, influențat să devină, astfel, mai indulgent cu posibilele greșeli („că oamenilor iaste dată datoriia greșalei și numai acela nu va greși carele nu va nice scrie [s.n.]”, *Biblia de la 1688*). Pe de altă parte, sunt soluții oratorice de amplificare a laudei, precum Gheorghe Maiota, care, într-o secvență memorabilă, insistând, prin repetiție, pe faptul că *tace*, printr-o negație a negației, cu arta de a spune contrariul a ceea ce mărturisește că nu poate spune, enumeră generos virtuțile mitropolitului Theodosie. Dăm un fragment mai amplu din acest panegiric, pentru a evidenția nu doar un portret ideal de credință, dăruire și erudiție, ci și felul ingenios prin care predoslovul „tace” și „nu spune nimic”, spunând, cu voluptate și deplin, în fapt: „*tac* ne-adormirea cea de toate nopțile, posturile ceale ne-curmăte, milosteniile ceale ne-încetate [...] *las[ă]* nevoița ta cea mare, și ne-lenevirea cea cu nevoiță spre podoaba Besearecilor, spre îndireptarea celor păcătoși, spre învățatura celor Besearecești, spre îndireptarea celor lumești, spre chivernisirea celor săraci, spre priimirea celor rămași, spre ajutoriul celor străini, spre întoarcerea celor nepocăiți, spre liniștea a toată turma cea sufletească și trupească, ce-ți iaste încredințată dela Dumnezeu, carele acestea toate te arată alt răvnitoriu Ilie și nou Avraam. *Nu zic nimic* pentru bărbăția ta cea mare la întâmplări, pentru cea de săvârșit măsurăciune la norociri, pentru cea necrezută răbdare la durerile ceale cumplite, carele după vreme ți-le pricinuiaste bătrânețele ceale de mulți ani, ca alt răbdătoriu Iov te arată de vreme ce casnicii tăi, și câți pentru cercetarea vin la chiliia ta [s.n.]”. Elocventă, pentru imaginea de sine a predoslovului, dedicația din final, așezînd din nou lucrarea sub semnul mulțumirii și insistînd pe valoarea intenției de bună credință: „Priimeaste dară până într-atâta gânditoriule de ceale dumnezești arhierarha, cu ochiu blând acest mic dar al mieu, ca un semn de mulțămîntă, ca un zălog al desăvârșitei mele cucerii, și nu te uita la micșorarea darului, ci la buna voioță a dăruitoriului”.

Dincolo de locul comun al smeririi de sine, nevoia recunoașterii efortului personal și a propriei imagini este omniprezentă. Asumându-se, analizându-se ori, chiar, citându-se (*Învățăture preste toate zilele*, Câmpulung, 1642, *Liturghie*, București, 1680 etc. – „cum am zis și mai sus”) cu lucidă autoreferențialitate, autorii epocii se cer *cunoscuți* și înțeleși, cu întreaga lor activitate, chemând, profesionist, la comparație calitativă și evaluare obiectivă a efortului de ameliorarea a tipăriturilor de dinaintea lor, precum „Grigorie, smeritul Mitropolit al Ungrovlahiei”, în *Prédoslovie către pravoslavnicii creștini la Cazaniile de la București*, din 1768: „am pus de au tipărit, însă nu pre cum au fost izvodul, că am găsit multe greșăli și pe la multe locuri nu să înțelege. Pentru care cercați cărțile cele tipărite mai denainte și cele de acum, și, de veți cunoaște că iaste așa, *nu cérem altă cére* dela dragosté pravoslavii voastre, *fără numai să ne cunoașteți, cum că ne sârguim pentru folosul obștii, și ostenelile noastre ca niște părinți iubitori de fii vă le dăruim*. Priimiți dar daru cu dragoste, că toți vă veți folosi [s.n.]”.

Un *eu auctorial* care cercetează și vrea să își comunice explicit opinia își face tot mai simțită prezența („Insă eu dintru acésté descoper[ă] lucruri minunate, aflu

liniia n mului rum nesc” – Episcopul Chesarie, în predoslovia la *Mineiul pe ianuarie*, R mnic, 1779), vizând tot mai des introspecția și căutarea de sine, ca în predoslovia Episcopului Filaret la *Mineiul pe aprilie*, ce oferă o magistrală imagine a unei ideale lecturi „ n cărțile firii”, în oglinda cărora, privind-ne și analiz ndu-ne – „și [de] ne vom învăța din pov țuir  lor [s.n.]” „atunci cu adevărat ni să va ar t  ființa noastră”.

Iar „ființa noastră” se arată în deplinătate, cum tot predosloviile ne-o mărturisesc, prin recunoașterea misiunii cu care suntem  vestiți în fața cerului (vezi exemplul „duhovniceștilor slujitori” fiind așezați de Dumnezeu, „aic  pre p m nt [...]  mp rțitori de cerești taine”, după explicarea Episcopului Grigorie în introducerea la *Preoția*, R mnic, 1749) și în fața lumii.

Din această perspectivă, finalul *Mineiului pe octombrie*, unde Chesarie se autodefinește, chem ndu-și cititorii să-l recunoască în devotamentul său pentru comunitate – „și pre mine mă cunoașteți purur  că mai mult cinstesc folosul de obște de c t r sufl r  ce-mi ține viața, a c riia toate puterile duhovnicești si trup ști s nt întinse în armonie ca niște coarde, ca oric nd le va mișca de gețele obștii, s nt gata a face glasul ce iaste plăcut la dragost  tuturor” –, construiește o imagine neverosimil de frumoasă: un prelat ce își definește ființa –  n deplinătatea ei duhovnicească și trupească –, printr-o metaforă ce îl transformă, orfic, prin armonia vieții interioare și exterioare, în instrument rezonator al iubirii și devoțiunii pentru obște, sub ale cărei degete e gata oric nd să vibreze.

Nimic mai impresionant dec t această profesiune de credință a unui arhieru cărturar și patriot al cărui c ntec pentru obște se bănuiește că în 1780 ar fi fost curmat, pe neașteptate, de inamici politici, tocmai datorită implicării sale în acțiunile nu doar de iluminare a neamului, ci și de eliberare a lui de sub dominație străină. O profesiune de credință transformată, în context – alături de prefețele la celelalte cinci minee scrise înainte de a muri –, spre continuarea propriei metafore, în c ntec de lebd , testament spiritual iluminist lăsat moștenire succesorului său, Filaret, reflect nd încă o dată „neașez m ntul vremilor” și al lumii românești de la sf rșitul secolului al XVIII-lea.

4. „Ca un iubitori de  nv țaturi și socotitoriu credinței ceii direapte, în mijlocul altor cărți...” Erudiți și mecena

Astfel îl vede pe Udriște Năsturel Mitropolitul Varlaam, care se „ nt mpla”, în 1644, la curtea lui Matei Basarab, în solie de pace din partea lui Vasile Lupu. Splendidă imagine de istorie culturală a perioadei, surprinz nd detaliile efervescentelor schimburi de idei din  nt lnirile erudiților vremii, si, cu precădere, dialogul între doi mari cărturari, unul din Moldova, celălalt din Țara Românească, vorbind despre situația politică și culturală din Ardeal, dar, mai ales, despre cea religioasă și despre sufletele turmei transilvănene. Totul pornind, ca într-o exemplară poveste a *Bibliotecii-rezumat al lumii și istoriei*, de la cărțile nou tipărite, aș  cum

recuperează prefața la *Răspunsul împotriva Catihismului calvinesc* motivul care declanșase decizia Mitropolitului moldovean de a convoca Soborul din 1645 al ierarhilor din cele două țări românești, unde, printre altele, s-a și căzut de acord asupra *Răspunsului...*: „Pentr-aceaea, iubiții miei fii, tâmplându-mi-se estimp în părțile Țării Românești, cu treabe domnești și a nărodului, în Târgoviște, cu cea mai de frunte și mai de-a firea vorovind, mai vârtos cu oarecare boiarin cinstit și slovesnic și a toată destoinicia și înțeleagerea harnic, drept pravoslavnic creștin, al doilea logotet și frate Doamnei a bunului credincios și a luminatului Domn Io Matei voivodă, cu mila lui Dumnedzău domnul Țării Românești, dumnealui Udriște Năsturel, carele, ca un iubitori de învățături și socotitoriu credinței ceii dreapte, în mijlocul altor cărți noao ce mi-au arătat, adusu-mi-au și o cărțulie mică în limba noastră românească tipărită”.

Toate calitățile fundamentale ale unui erudit al timpului sunt prezente aici: înainte de toate, *darul elocvenței* (de două ori marcat în aceeași propoziție, dar cu referenți diferiți în relație de coordonare sintactică), *cinstea* și *capacitatea de a discerne, dreapta credință, iubirea de învățatură*. Portrete similare, memorabile, regăsim și în alte predoslovii, așa cum *Biblia de la 1688*, evaluând calitatea traducerii lui Milescu Spătaru – în descendența cărei se și așezau autorii grandioasei întreprinderi – schițează, cu două epitete, profilul cărturarului, „dascăl și învățat în limba elinească”.

Gheorghe Radovici, propunând modelul Mitropolitului Antim în prefața la *Octoihul* de la 1712, reia atributele exemplare, adăugând grija pentru obște și responsabilitatea față de sufletele turmei avute în pază, concentrate în metafora recurentă a *ierarhului erudit păstor binecuvântat, nevoindu-se zi și noapte*: „Cine cunoaște Dumnezeiasca râvnă și multa grijă ce are prea sfințitul și de Dumnezeu trimisul Mitropolit al aceștii de Dumnezeu mântuite Eparhii a Uggrovlahiei, Kyr Anthim Ivirianul, pentru toată creștineasca lui turmă și mai ales pentru cinstita ciată a cucearnicii voaste Preoții, nu trebuiaste să cearce pricina, pentru ce acum întâi au vrut să dea în typari cu a sa chieltuială aciastă carte a Octoihului, tălmăcită de pre vorba cea grecească și slovenească pre limba noastră cea Rumânească. Sfinția sa, ca un bun Păstoriu și ne-adormit, care nu încetează a osteni în toate zilele, cu lucrul, cu cuvântul, și cu învățatura, pentru mântuirea cea de obște a oilor lui celor cuvântătoare, și să nevoiaște și în zi și în noapte pentru ca să facă ciata lui cea Preoțească să fie împodobită cu de tot fealiul de bunătate și iscusenie, cunoscând folosul cel sufletesc. [...]” ori „prea sfințitului Mitropolitului nostru Kyr Anthim, carele cu dascăliceștile lui vorbe și cu înbunătățatele lui osteneli și cu a sa vreadnică de laudă pildă, vă face totdeauna iscușiți la fiește care faptă și învățatură Beserecească, și vă bucurați în Domnul. Amin”.

O nouă virtute a prototipului uman al epocii se decelează: alături de credință și osteneala pentru mântuirea de sine și de obște, *iscusenia*. Capacitatea de a se forma, *cu ingeniozitate și imaginație*, dar și, mai ales, de a înmulți talantul prin împărțirea lui cu aproapele. De altfel, acesta și este una dintre calitățile esențiale ce revin în descrierea unui alt tip de *protagoniști-model*: domnii, boierii ori erudiții

vremii în ipostaza lor de *mecena*, de dăruitori, către ceilalți, de mijloace spirituale esențiale și de mare lipsă în veac, precum cărțile.

„Iubitoriu de ostenele” – precum minunat se autodefinia Teodosie, Mitropolitul Țării Românești, la finalul predosloviei *Triodului* de la Buzău, din 1700, adăpostindu-se în lucrul împlinit și în bucuria finalizării lucrării duhovnicești și intelectuale deopotrivă, cărturarul (prelat, despot luminat, boier iubitor de învățătură, ori simplu locuitor ce avusese șansa accesului la instrucție) simte nevoia și datoria să înmulțească darul primit, împărțindu-l cu ceilalți. Laitmotivul *lipsei de carte* este omniprezent în predosloviile enumerând motivațiile fundamentale ce au îndemnat la tipărirea tomului ce tocmai ieșea la lumină, adesea cu entuziasmul sentimentului întemeierii unor repere culturale proprii și a posibilității dăruirii „dar din dar” prin acoperirea unei lacune, precum în același text prefațatoriu al lui Theodosie, exultând că, de acum „nu ne vom mai împruta [...], ce și noi ca ale noastre le vom avea și altora cui va trebui de acestea, osârdie vom împărți”.

De o parte, modelul auctorial al cărturarului ce scrie sau tălmăcește în limba proprie și care (proiectând simbolic ipostaza exemplară a Apostolilor transcriind istoria hristică sub inspirația Duhului Sfânt), sunt receptați ca intercesori între cei simpli și neînvățați (proști, în limba perioadei) și sensul Scripturii, „pogorât” „tot mai pre înțelesul oamenilor, pân au început a scoate așaș cineș pre limba sa pentru ca să înțeleagă hieicine să să înveațe și să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnezău”.

Pe de altă parte, aproape fiecare text configurează *tipul domnului creștin*, ce, prin susținerea financiară a tipării cărților, veghează la sănătatea spirituală a supușilor săi: „Măria sa, ca un Domn creștin și blagocestiv și iubitoriu de besearică grijind ca un stăpân bun de folosul oilor lui Hristos, nu numai pentru ceale trupéști, ce și pentru ceale sufletéști”²⁵. Găsim aici, în concepția mereu prezentă în predoslovii, responsabilitatea primordială a domnitorului, efectele ei reverberându-se nu numai asupra vieții de aici, ci și a celei de dincolo, într-o eternitate unde locul/rolul domnului creștin este asimilat o dată în plus cu acela al apostolatului: aleși și „rânduiți” de Dumnezeu pentru oameni „ca să-i socotească și să-i păzească”, ei au și responsabilitatea îndrumării sufletești a turmei pe care o stăpânesc. Altfel, implicit, însăși mărirea rangului cade sub semnul lui *vanitas vanitatum*, ca toate ale lumii acesteia: „Că fără cuvântul lui Dumnezău neci pre Dumnezău nu-L cunoaștem, nece despre ispăsenia noastră nu știm, și fără de aciastia toate bunătățile lumiei sânt în deșărt”, cum glosează, în deschiderea *Noului Testament de la Bălgrad*, 1648, panegiricul închinat lui Gheorghe Rakoczi, „cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala” căruia fusese posibilă fundamentală întreprindere culturală românească, de pionierat, a tălmăcirii integrale a lucrării sacre în limba de obște. Focalizarea *rolului domnului de susținător al vestirii cuvântului lui Dumnezeu* – „în țara Măriei tale, întru toate

²⁵ Amândouă citatele fac parte din *Cuvânt către cetitoriu la Carte [românească] de învățătură*, Iași, 1643 (Varlaam, *Opere*. Alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Chișinău, 1991).

limbile” – adaugă un important detaliu de istorie culturală și religioasă: domnitorul creștin, mecena al cărțurilor pe care îi trimite să se perfecționeze în studiul limbilor sacre, pentru a putea reveni în țară „să vestească cu de-adinsu cuvântul lui Dumnezeu”. Ne-am întreba ce subliniază aici acest *cu de-adinsul*. Este, oare, o sugestie de nuanță politică religioasă, cu referire la strategiile calvine? Rămâne un răspuns de căutat într-o altă cercetare.

Deocamdată, focalizăm imaginea cărții – „pomană neuitată în veaci”: act de milostenie, ofrandă, danie binecuvântată²⁶ prin care cel ce dăruiește (domn, boier, neguțător înstărit, tipograf ori prelat) este, ca în predoslovie la *Tâlcuirea Liturghiei*, Iași, 1697, a Hatmanului Lupu Bogdan, *semănătoriu de-nțelepciune*.

Și, tot aici, notăm remarcabila strategie a enumerării elogioase a cărților tipărite sub mecenatul Domnului, în *Triod*, Buzău, 1700, Teodosie, Mitropolitul Ungrovlahiei așezându-l chiar, pe Brâncoveanu²⁷ într-o absolută relație cu însuși Dumnezeu cel ce dăruiește fără să I se ceară, strategie exploatată și în Predoslovie la *Octoiul* tocmai tipărit în același an, (amintit, în mod previzibil, în enumerare), ori în *Penticostarul* de la Buzău, 1701, care se transformă, parcă, într-un imn al cărții și al bibliotecii canonice exemplare. De altfel, panegiricele închinat lui Constantin Brâncoveanu sunt cele mai complexe și mai complete elogii portretistice oferite de predoslovii. Poate numai *Dedicația* din *Ceaslovul* de la 1715, închinată de Antim Ivireanul lui Ștefan Cantacuzino mai are o asemenea amplitudine de imagine și slavă, construită pe o spectaculoasă arhitectură retorică

Doar câteva elemente selectate din chiar prefețele tocmai amintite: în *Predoslovie* la *Octoih*, metafora preluată de la proorocul David *om-pom, ideal uman implicit*, „cel fericit și drept”, omul complet care ospătează, veselește, bucură, îndulcește auzirea, primește oaspeți pe cei osteniți, însănătoșește, îmblânzește, împletește cununi (semn de biruință și slavă dată Domnului). Metafora este adaptată magistral la Brâncoveanu și *rodul* domniei sale, așezate în relație directă cu strămoșii exemplari, pentru a construi imaginea unei dinastii al cărui dar/rol fundamental a fost tocmai întreprinderea culturală. Tot aici, *legătura între buna „împărțire”* (în și cu rugăciune) *a vieții domnitorului și alegerea cărților date spre traducere și tipar*, cum ar fi cele 12 *Minee*, ce țin tot de buna organizare a timpului. Un *orizont de așteptare și unul de referință* (asumat și în viața de zi cu zi, identificat cu ea), determinând, practic, relația dintre om și cărțile pe care le citește (alege să le citească?): excepțională intuiție *in nuce*, e drept, încă necristalizată deplin, dar prezentă și simțită, de o modernitate de *excepție*. Adăugăm valența de *document de istorie a vieții private* (exemplu: programul de rugăciune al lui Brâncoveanu), totul sub mereu prezentul bemol al problemelor/ grijilor/ *cumplitelor vremi* în ciuda cărora domnul reușește să susțină tipărirea de cărți, construirea de biserici ori înființarea de școli funcționând aici strategic, ca un diez, ca un revelator evidențiind o dată mai mult meritul și efortul domnitorului, ca și buna alegere, cu dreapta socotință.

²⁶ Vezi *supra*, nota.

²⁷ În predosloviile închinat lui Brâncoveanu, putem vorbi de un loc comun al enumerării lucrărilor tipărite sub oblăduirea Domnului, mecena și mare iubitor de carte el însuși.

Încheiem cu un citat amplu, revelator, din predoslovia Mitropolitului Teodosie la *Penticostar*, Buzău, 1701 oferind o *summa* de virtuți exemplare: „Cu adevărat desăvârșit au sălășluit întru al Măriei tale bun suflet sfântul Duh, și pentru aciasta dai dăplin toate lucrurile desăvârșit, precum place lui Dumnezeu; așijderea și faptele ceale bune, înțelepciunea desăvârșită, vitejăia sufletului, întărită dreptatea, desăvârșit curățeniia, până și la cuvânt, blândețelea aseamene cu ale prorocului și împăratului David, ertarea și îngăduiala mai pe deasupra multora, buna dare a milelor mai pe sus de fiește ce laudă, cu adevărat prea înălțate Doamne, la acestea următoriu ești sfântului Ioan cel milostiv. Iar după râvneala pravoslavniciei, ca un bun creștin, te asemeni cu marele împărat Constantin. Împodobit-ai cu adevărat, Doamne, prea slăvitul neam al strămoșilor Măriei tale Băsărăbeștii, așa de bun Domn den mila lui Dumnezeu păzitei Tărâi Rumânești fiind, care Țară alt Domn ca Măriia ta n-au avut până în zioa de astăzi den dascălecătoarea ei. Laude alții ceale vreadnice de vederea ale besearecilor și ale mănăstirilor zidiri, și cealealalte ale Măriei tale minunate lucrări, iară smereniia noastră, și de acealia să minunează și acestea le prea laudă, adecă cea desăvârșit podoabă, care Măriia ta ai făcut la besearecile lui Dumnezeu, îmbogățindu-le cu tipărirea, mai înainte a sfintei Evanghelie, ca un temei al pravoslavniceștii noastre credințe, apoi cu a celor doasprăzece Minee, apoi cu Paraclitiki, după aciasta cu Triodul, pentru care smereniia noastră mult mulțameaște Măriei tale și datori sântem cu toții să ne rugăm lui Dumnezeu pentru îndălungată viață și spăsenie a Măriei tale. Și acum mai pe urmă bine ai vrut Măriia ta de ai tipărit veselitoriul acesta Penticostariu, ca și cealialalte, cu a Măriei tale chieluială, s-au tipărit foarte după dumnezăiasca plăcere, carele în zilele ceale veselitoare cântându-se, bucurie mare aduci noao, și având zilele învierii Domnului au înviiat noao gândul, și ne face mai sânguitori la dumnezăiasca slavoslavie. Și sfârșindu-se cartea aciasta la pogorârea sfântului Duh, părtaș cu adevărat face pre toți pravoslavniciei dumnezăescului Duh”²⁸.

În finalul acestui portret al *creștinului ideal*, remarcăm, din nou, raportarea la celelalte cărți „mai denainte” (așa cum va fi receptată și mai târziu, de Iacov, Mitropolitul Moldovei, în scrisoarea sa către cititorii *Adunării de multe învățături*, Iași, 1757), ca întreprindere culturală coerentă, de parcurs și expresie deontologică și de asumare a celui ce are conștiința responsabilă a propriilor fapte și (re)cunoașterea celor de referință de dinaintea sa.

Idea care se relevă este emblematică și explică, în fapt, întreaga grijă a cărturarilor români pentru acțiunile lor intelectuale și pentru portretele de „binefăcători” ai cărții conturate în panegiricele deloc rare: *scoaterea în lumină a unei cărți este un act cultural ce vine în continuarea și descendența ideii și atitudinii, pregătind și construind posteritatea și oferindu-i nu doar acces la carte, ci și la modele umane depline, ameliorate tocmai prin vecinătatea inițiativă a cărții înseși, în toată complexitatea ei (ca probă/ sau provocare la/ de introspecție, dar, oglindă a lumii și a lui Dumnezeu).*

²⁸Teodosie, Mitropolitul Ungrovlahiei, *Predoslovia la Penticostar*, Buzău, 1701.

BIBLIOGRAFIE

- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, Simonescu, Dan, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, București, Edițiunea Academiei Române 1903–1944 (BRV).
- Biblia de la București 1688*, ediție îngrijită de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, vol. I și II, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001–2002.
- Cantemir, Dimitrie, *Divanul*, ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, București, Editura Academiei RSR, 1974.
- Cantemir, Dimitrie, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, I, ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva, 1998.
- Carte românească de învățătură*, 1646, ediție critică de Andrei Rădulescu & Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, București, Editura Academiei RPR, 1961.
- Costin, Miron, *Opere II*, Ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- De Villehardouin, Geoffroy, *Cucerirea Constantinopolului*, Cluj, Editura Limes, 2002, traducere și note de Tatiana Ana Fluieraru, ediție îngrijită și prefăcută de Ovidiu Pecican.
- Gracián, Baltasar, *Cărțile omului desăvârșit*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Ivireanul, Antim, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- Monumenta linguae Dacoromanorum, Pars I, Genesis*, ed. de Al. Andriescu, Vasile Arvinte, I. Caproșu, E. Lüder, P. Miron, M. Ujică, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1988.
- Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea Înaltpreașfințitului Andrei, Arhiepiscopul Alba Iuliei*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1998.
- Olteanu, Pandele, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*, studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere și glosar în context comparat, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992.
- Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Chișinău, 1991.

Resurse electronice

<http://www.crestinortodox.ro/sfat-uri-duhovnicesti/parintele-teofil-paraian-despre-trezvie-68435.html>,
30 septembrie 2013

ABSTRACT

The prefaces of the Romanian ancient texts often feature the dialectic relation between *the book* and *the writer* – in the wide connotation of the term, including the editor of the text, the copyist, the translator, the type-setter and, of course, the original author of the 'escort text' – and configures, from various typologies, an ideal human model upon which the entire motivation of writing is being set up.

Turned into an exemplary reference – “there is no other thing more precious, necessary and useful to all of us” (*The Preface* of Gregory, the Metropolitan of Wallachia to the *Collection of Christian Questions and Answers*, 1765), *the book* will thus reveal, together with the “useful knowledge brought to the community”, the idea of recovering the reader's soul by means of “bringing him to light out of the obscurity of ignorance” (*The Preface* signed by Neofit, the Metropolitan of Hungarian Wallachia to the *Celebration Homilies*, 1742). In such a manner the book will lay out exemplary portraits which embody the main virtues so much appreciated in this period.

From this perspective, we will analyze to what extent *the author of the preface himself gathers the attributes of an ideal protagonist of this epoch*, which are his *deontological relations to writing and to the reader to whom he addresses* and how – either we speak of *self – referentiality* of the “lover of labor”, while printing the text, of the invocation of the *auctoritas* or of the *panegyric discourse*, re-traceable in the encomiums to aulic or religious authorities – *such prefaces remain always centred upon and feature a whole strategy of focusing on certain complex human prototypes* (the saint, the hero, the good Christian, praying and merciful, the scholar – crusader, the zealous, the discernor, the enlightened king, the spiritual founder – prelate, etc.). On such premises it is our intention to recompose a *panoramic image of the axiological system* of a world in which the relationship with the divinity and the 'neighbor near by' are facing the challenge of a deep reconfiguration as a consequence to the direct access to the book written in their own language

Keywords: book, author, ideal human model, prologues.